

ТЕКСТ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття присвячена теоретичним аспектам дослідження тексту як лінгвістичної одиниці з властивою їй системою категорій.

Ключові слова: категорія, текст, параметр вербальний, параметр семантичний, параметр синтаксичний, структура, фокус.

Усе більшого значення в розвитку сучасного мовознавства набуває дослідження природи тексту як мовленнєвого утворення та його категорій. У зв'язку з цим утворилася нова галузь мовознавства – лінгвістика тексту, почалася словникова систематизація термінології, притаманна цій галузі. На думку мовознавців, завдання лінгвістики тексту полягає в тому, щоб знайти й побудувати систему категорій тексту зі специфічними для нього змістовими одиницями, а також описати умови людської комунікації. У побудові тексту знайшли своє відображення загальні закономірності формування мовлення, розкриття яких є основною та кінцевою метою науки про мову [5, 8].

Значний внесок у теорію лінгвістичного аналізу тексту зробили представники Празького лінгвістичного гуртка. Дослідження Матезіуса, Гавранека, Вахека, Єдлічки, Гаузенблаза та інших започаткували різні підходи щодо аналізу структури тексту. Праці французьких, німецьких, голландських та інших теоретиків тексту розширили коло питань, пов'язаних зі структурою, онтологією та параметрами тексту.

Як об'єкт дослідження текст по-різному розуміється і по-різному визначається мовознавцями. Найбільш загальними є такі дефініції: "мовленнєвий акт або ряд зв'язаних мовленнєвих актів, які здійснює індивід у певній ситуації, є текстом (усним чи письмовим) (С.Косеріу). А.Греймас вирішує проблему тексту з позицій породжуючої семантики. Для нього дискурс (текст) – це єдність, яка розщеплюється на висловлювання і не є результатом їхнього зчеплення (concatinatio). Зближуючи поняття тексту і стилю, П.Гіро вважає, що текст – це структура, замкнене організоване ціле, в межах якого знаки утворюють систему відношень, що визначають стилістичні ефекти цих знаків [4, 18]. У переважній більшості робіт, присвячених теорії тексту, як матеріал дослідження береться власне не текст, а окремі речення.

Багатогранність поняття «текст» дозволяє мовознавцям виділити в ньому те, що є основним, розкриває онтологічні та функціональні особливості цього лінгвістичного явища. Текст – це результат процесу творення мовлення, що характеризується завершеністю, об'єктивованим у вигляді письмового документа, літературно оброблений відповідно до типу цього документа, складається із назви (заголовка) та низки особливих одиниць (надфразових єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного та стилістичного зв'язку, має визначену цілеспрямованість і прагматичну установку. Із цього визначення випливає, що під текстом слід розуміти не зафіксоване на папері усне мовлення (спонтанне, неорганізоване та непослідовне), а особливий різновид творення мовлення, що має параметри, відмінні від параметрів усного мовлення.

Текст є свідомо організованим результатом мовленнєвого процесу; він настільки складне й різнобічне явище, що з'явилася необхідність врахувати і його розмитість, і невизначеність у процесі визначення тих чи тих системних, онтологічних і функціональних особливостей тексту [4, 3]. У тексті як результаті процесу творення мовлення виділяються такі риси (параметри, ознаки), на основі яких можливо вибудувати ідеальну модель цього об'єкта лінгвістичного дослідження. Однією з визначальних ознак тексту є його закономірність.

Усне мовлення має лише звукову реалізацію, розраховану на слухове сприйняття; воно лінійне, це рух, процес. Дискретність усного мовлення спостерігається лише в зафіксованому вигляді. Однак його фіксація не є текстом у тому розумінні, яке подане у визначенні. Текст – це не спонтанне мовлення; він імпліцитно розрахований на слухове сприйняття, це не лише рух чи процес, а й має ознаку стабільності.

Отже, на думку мовознавців, текст характеризується подвійною природою – станом спокою та руху. Представлений у послідовності дискретних одиниць, текст перебуває у стані спокою, а ознаки руху виявляються в ньому імпліцитно. Коли ж текст відтворюється (читається), він перебуває у стані руху, і тоді ознаки спокою виявляються в ньому імпліцитно. Під час читання тексту відбувається перекодування повідомлення – розраховані на зорове сприйняття сигнали коду трансформуються у слухові сигнали, повністю не втрачаючи при цьому характеристик першого коду [4, 19].

Дослідники тексту намагаються визначити найбільш загальні параметри цієї лінгвістичної одиниці. Так, мовознавець Ц.Тодоров виділяє їх три – вербальний, синтаксичний та семантичний. Вербальний відповідно утворюється конкретними реченнями, які формують текст; синтаксичний

визначається взаємовідношеннями частин останнього; семантичний – відображає глобальний зміст тексту й визначає ті частини, на які цей зміст розпадається.

Н.Енквіст зводить лінгвістичні параметри тексту до трьох основних – тема (topik), фокус (focus) і зв'язок (linkage). Тема – це основний зміст тексту, фокус слугує для виділення його маркованих елементів (слова, словосполучення, речення, стилістичні прийоми), а зв'язок є засобом поєднання різноманітних відрізків висловлення. Деякі мовознавці виділяють позиційний параметр, темпоральний, мотив (motif) тощо. Зазначені параметри тексту є, безсумнівно, важливими характеристиками останнього й можуть лягти в основу ознак цієї лінгвістичної одиниці. Однак більшість із перерахованих не є дистинктивними показниками тексту, адже такі параметри, як вербальний, синтаксичний, семантичний, темпоральний, тема, фокус, зв'язок та мотив, притаманні мовленню взагалі. Без них не відбувається процес комунікації. Отже, якщо як дистинктивні ознаки тексту визнати перераховані вище, то доведеться ототожнювати такі поняття, як мовлення і текст.

Текст як семантична структура аналізується в кількох загальних аспектах, що відбивають суть комунікативного процесу: „продукт реального, живого процесу текстотворення (знакової діяльності) та продукт професійного текстотворення, як свідомо регульованої самим автором власної знакової активності. Якщо в першому випадку текст стає природним витвором мови, то в другому – імітація під природність процесу текстотворення: автор свідомо попрацював над добором текстових засобів для вираження актуальності теми, її розробки розкриття, композиції тощо” [6, 33].

Мова як засіб комунікації та одночасно засіб реалізації думки має у своєму статичному та динамічному виявах, у своїх формах відображати закономірності мисленнєвого процесу, який у свою чергу є відображенням явищ об'єктивної дійсності „не як дзеркальний мертвий акт”. Дослідження закономірностей мисленнєвого процесу – це завдання логіки, а їхньої реалізації в мовних процесах – завдання лінгвістики. Текст як факт мовленнєвого акту характеризується системністю. Він є завершеним повідомленням, яке має свій зміст, організований за абстрактною моделлю однієї з існуючих в літературній мові форм повідомлень (функціонального стилю, його різновидів та жанрів), має свої дистинктивні ознаки.

Зміст щодо тексту набуває свого термінологічного вживання. Як термін граматики тексту його відносять лише до інформації в тексті загалом; смисл – до думки, повідомлення, яке передається в реченні або надфразовій єдності; значення – до морфем, слів, словосполучень та синтаксичних конструкцій. Як будь-яка абстрактна модель, модель тексту не може охопити всі ознаки об'єкта дослідження. У моделях тексту по-особливому виявляються дистинктивні ознаки досліджуваної одиниці, яким повною мірою можна присвоїти ранг граматичних категорій тексту.

Усі ці категорії отримують конкретні форми реалізації. Наприклад, форми категорії інформативності – це розповідь, розсуд, опис (ситуація, дія, природа, особа) тощо. Категорія інтеграції реалізується: 1) у формах підпорядкування одних частин тексту іншим, формах, які збігаються і не збігаються з формами підпорядкування, характерними для речення; 2) у стилістичних прийомах; 3) у синонімічних повторах та ін.; категорія ретроспекції виявляється як композиційними, так і лексичними засобами.

Розглядаючи категорії тексту як категорії граматичні, мовознавці визнають, що не всі вони притаманні будь-якому тексту і не завжди наявні там, де обов'язково мають бути. Так, наприклад, модальність тексту в творах Е.Хемінгуея майже дорівнює нулю, хоча емотивна проза не вільна від суб'єктивно-модального параметра [4, 23]. Для розпізнавання тієї чи тієї категорії в тексті необхідно зупинитися на одній психолінгвістичній проблемі, без якої багато понять теорії тексту не отримують аргументованого висвітлення. Це сприйняття тексту, яке тісно переплітається із загальною теорією комунікації. Читач читає письмовий текст з метою зрозуміти його загальний зміст; це вимагає від нього накопиченого життєвого досвіду, який підказує йому провідну ідею твору, концептуально-змістову інформацію останнього.

Художні тексти – фольклорні твори, повісті, оповідання, романи, п'єси – естетично впливають на читача. Текст може викликати різноманітні слухові, зорові, смакові та тактильні образи, які часто не усвідомлюються як такі, що несуть додаткову інформацію. Уподібнення читання твору діалогу між автором і читачем дозволяє розглядати проблему тексту з боку запрограмованого повідомлення в широкому розумінні цього слова. Здатність читача вести діалог з автором залежить від його життєвого досвіду, літературної ерудиції, від виробленого вміння критично ставитися до прочитаного та інших причин. В основі цієї здатності лежить загальне розуміння структурних параметрів тексту, адже структурність є невід'ємним атрибутом усіх реально існуючих об'єктів і систем.

Багато параметрів тексту виражені лише імпліцитно – це підтекст, концептуально-змістова інформація тощо. Імпліцитні граматичні категорії інтерпретуються в світлі загальної теорії тексту, яка вбачає у великому об'єкті те, що є взаємодією частин цілого і може логічно інтерпретуватися.

Розглядаючи параметри (граматичні категорії) тексту і виявляючи його типологічні риси, слід урахувати принципові розбіжності між художніми текстами і нехудожніми – офіційними документами, науковою прозою та газетною інформацією. У кожному із функціональних стилів мови будуть представлені не всі граматичні категорії, окрім того, вони по-різному будуть реалізовуватися. У художньому творі, наприклад, естетико-пізнавальна функція трансформує всі інші функції мови.

Текст як результат процесу творення мовлення може досліджуватися з погляду відповідності/невідповідності загальним закономірностям, які розглядаються як інваріанти текстів кожного із функціональних стилів. Таке індуктивне дослідження, на думку лінгвістів, допоможе визначити загальну типологію тексту. У зв'язку з цим порушується питання щодо „правильності тексту,.. Під „правильними” розуміють такі тексти, в яких зміст відповідає назві тексту (заголовку), їхня літературна обробка характерна для цього функціонального стилю, надфразові одиниці логічно поєднані, наявні цілеспрямованість і прагматична установка.

Поняття правильності важливе й тому, що воно дає змогу виявити інваріантність і варіантність різних типів текстів. Правильність уможливило формалізацію останніх за умови їхнього різноманіття. Завдання, яке стоїть перед мовознавцями, – побудувати цілісну абстрактно-теоретичну модель тексту, яку можна було б застосувати до всіх текстів. Домінує змістова складова тексту, методи формалізації якої з погляду мовного вираження ще остаточно не розроблені. Окрім того, багато текстів мають здатність виражати не лише те, що підлягає інтерпретації, а й те, що залучене в текст асоціаціями та конотаціями.

Більшість текстів з погляду їх організації прагне до дотримання норм, характерних для цієї групи текстів (функціональних стилів), цим самим не дозволяє порушувати правильність тексту. Це не стосується художніх текстів, які хоч і підпорядковуються загальноприйнятим нормам організації, однак зберігають значну частку „активного бессвідомого”, яке впливає на характер організації висловлювання.

Щоб досягнути закономірності тексту, необхідно побачити впорядкованість у видимій неупорядкованості; враховуючи глибинні внутрішні зв'язки, проаналізувати явища й подати їх у певній системі. Актуальною залишається необхідність поглиблення та уточнення низки аспектів системно-структурного вивчення тексту як лінгвістичної одиниці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акишина А.А. Структура цілого текста / А.А. Акишина. – М. : Прогресс, 1979. – С. 24.
2. Булаховський Л.А. Вибрані твори : в 5-ти т. / Л.А.Булаховський. – К. : Наук.думка, 1975. – Т.1. – С. 321–470.
3. Валгина Н.С. Теория текста / Н.С.Валгина. – М. : Логос,2003. – 280 с.
4. Гальперин И.Р.Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
5. Мамалыга А.И. Структура газетного текста / А.И. Мамалыга. – К. : Вища школа,1983. – 137с.
6. Різун В.В. Нариси про текст : Теоретичні питання комунікації і тексту / В.В. Різун, А.І. Мамалыга, М.Д. Феллер. – К., 1998. – 334 с.
7. Філософія мови і культури. Культурологічний компонент мови // Мова і культура : серія „Філологія”. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2000. – [вип.1]. –Т.1. – С.182–186.

Статья посвящена теоретическим аспектам исследования текста как лингвистической единицы с присущей ей системой категорий.

Ключевые слова: категория, текст, параметр вербальный, параметр семантический, параметр синтаксический, структура, фокус.

The article is devoted to the theoretical aspects of the investigation of the text as a linguistic unit with its inherent system of categories.

Keywords: category, text, verbal parameter, semantic parameter, syntactic parameter, structure, focus.